

Aleksandar RASTOVIĆ*

SRBIJA I CRNA GORA NA RAZMEĐU 19. I 20. VEKA — BRITANSKA PERCEPCIJA

Sažetak: U radu se prezentuju pogledi zvanične britanske politike na odnose između Srbije i Crne Gore od završetka Berlinskog kongresa i sticanja nezavisnosti dve države do početka Prvog svetskog rata. Prema brojnim izveštajima britanskih diplomatskih predstavnika iz Beograda i Cetinja koji su pažljivo pratili međusobne odnose dve države, oni su u pomenutom razdoblju prolazili kroz različite faze, često su oscilirali i više su bili loši nego dobri. Međusobne odnose posebno su opterećivali sledeći ključni problemi: dinastičko pitanje, pitanje prvenstva u procesu ujedinjenja srpskog naroda, stvaranje zajednice balkanskih naroda, obostrano mešanje u unutrašnje političke prilike, nacionalno-prosvetno-verski rad u Osmanskom carstvu, Aneksiona kriza, balkanski ratovi, pitanje ujedinjenja i stvaranja unije između dve države. Ipak, dinastičko pitanje je najviše komplikovalo međusobne odnose i uzrokovalo velike nesporazume između dve države. Kralj Milan Obrenović neprestano je optuživao crnogorskog vladara Nikolu Petrovića da ima pretenzije na srpski presto i da koristi svoga zeta, kneza Petra Karađorđevića, kako bi ostvario taj cilj.

Ključne reči: *Velika Britanija, dinastija Karađorđević, Obrenovići, Nikola I Petrović, Srbija, Crna Gora*

U diplomatskoj istoriji Crne Gore njen odnos prema Kneževini, odnosno Kraljevini Srbiji posle sudbonosne 1878. godine do izbivanja Velikog rata zauzimao je posebno mesto. Odnosi dve države u tom razdoblju prolazili su kroz različite faze. Osnovna pitanja na kojima su se prelamali međusobni odnosi bila su između ostalog: dinastičko pitanje, pitanje prvenstva u procesu ujedinjenja srpskog naroda, stvaranje zajednice balkanskih naroda, obostrano mešanje u unutrašnje političke prilike, nacionalno-prosvetno-verski rad u Osmanskom carstvu, Aneksiona kriza, balkanski

---

* Prof. dr Aleksandar Rastović, Istorijski institut, Beograd

ratovi, pitanje ujedinjenja i stvaranja unije između dve države. Cilj ovog rada je da prikaže britansko viđenje srpsko-crnogorskih odnosa od završetka Berlinskog kongresa do početka Prvog svetskog rata. Britanska diplomatija je sva nabrojana, ali i druga pitanja koja su se ticala veza dve države, redovno i pažljivo pratila.

Odnosi Srbije i Crne Gore do 1878. godine ostvarivali su se putem specijalnih diplomatskih misija, s obzirom na to da ni jedna ni druga nisu formalnopravno bile nezavisne, i zato se međusobna komunikacija odvijala kao između dve pokrajine Osmanskog carstva, odnosno između dva polusuverena državopravna subjekta.¹ Međusobni odnosi su se bazirali na istom ili sličnom cilju koji je podrazumevao oslobođenje od osmanske vlasti i međusobnu saradnju i povezivanje, do koje je dolazilo u više faza, počev od izbijanja Srpske revolucije na početku 19. Veka, koja je pokrenula talas balkanskih nacionalnooslobodilačkih revolucija, preko četrdesetih godina 19. veka, kao i posle početka Balkanske krize 1875. godine. Međutim, ostvarivanje međusobne saradnje u 19. veku ometalo je više faktora. Prvo, različiti uslovi nastanka i razvoja dve države. Drugo, protivrečni interesi velikih evropskih sila na Balkanu, i konačno teritorijalna razdvojenost na prostoru Raške oblasti odnosno Novopazarskog sandžaka.²

Velika Britanija se kao najveća imperijalna sila 19. veka veoma interesovala za odnose Srbije i Crne Gore nakon njihovog sticanja nezavisnosti 1878. i bila snažno zainteresovana za sva dešavanja na Balkanu kao tradicionalno trusnom evropskom području. Njena balkanska politika, čiji je arhitekta bio čuveni diplomata Dejvid Urkvart, inače veliki turkofil i odličan poznavalac balkanskih prilika, posle završetka Berlinskog kongresa do Velikog rata temeljila se na tri osnovna postulata. Prvi je podrazumevao poštovanje zaključaka i odredaba Berlinskog ugovora, drugi se tičio redovnog praćenja uticaja Rusije, panslavista i slovenofilskih komiteta na Balkanskom poluostrvu, posebno u Srbiji, Crnoj Gori i Bugarskoj, kao i njegovog eventualnog onemogućavanja. Treći se odnosio na sprečavanje

¹ Raspopović Rade, *Diplomatija Crne Gore 1711–1918*, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica, 1996, 260–261.

² Ražnatović Novak, „Politički odnosi Crne Gore i Srbije u XIX vijeku“, u: *Crna Gora u međunarodnim odnosima*, Istorijski institut SR Crne Gore, Titograd, 1984, 73.

formiranja veće zajednice balkanskih naroda i država.³ U Londonu se strahovalo da bi potencijalni savez balkanskih država i naroda srušio berlinski sistem odnosa, odnosno da bi ta zajednica mogla da potpadne pod uticaj Rusije, što bi ugrozilo geostrateške i političke interese Velike Britanije na Balkanu, ali i šire.

Odnosi između Srbije i Crne Gore posle završetka Berlinskog kongresa često su oscilirali i, generalno gledajući, više su bili loši nego dobri, što veoma pedantno prate britanske diplomate u Srbiji i na Cetinju, ali i srpski diplomatski predstavnici u Londonu.⁴ Međusobne odnose posebno su opterećivali dinastički sukobi i pretenzije kneza Petra Karađorđevića na srpski presto, koji je po mišljenju pristalica Obrenovića imao podršku svog tasta, knjaza Nikole I Petrovića. Odnosi su naročito bili loši i zategnuti za vreme vladavine kneza, a potom i kralja Milana Obrenovića. Knjaz Nikola Petrović nije preterano cenio Milana Obrenovića i bio je nezadovoljan kada je srpski vladar 1882. uzeo titulu kralja.

Milan Obrenović je u crnogorskom knjazu video ozbiljnog takmaca, pretendenta i naslednika srpske krune. Knjaz Nikola Petrović je za njega predstavljao opasno oruđe u ruskim rukama jer je smatrao da se Rusija preko njega obračunava s njim i njegovom dinastijom. Srpski suveren i njegove pristalice strahovali su da je knez Petar Karađorđević koji se oženio knjeginjom Zorkom Petrović sredstvo svog tasta preko koga on želi da ga ukloni sa srpskog trona. U tom smislu je Filip Hristić, srpski poslanik u Londonu, izvestio Milana Piroćanca, predsednika srpske vlade, 10. i 14. avgusta 1883. godine da je ženidba princa Petra Karađorđevića i knjeginje Zorke naišla na veliko interesovanje britanske političke i diplomatske javnosti, napominjući da ovaj brak, po mišljenju najvažnijih britanskih političkih krugova, može izazvati određen zaplet u odnosima Srbije i Crne Gore, i da iza njega stoji Rusija koja je ozlojeđena zbog ponašanja Srbije prema njoj.⁵

³ Rastović Aleksandar, *Velika Britanija i Srbija 1878–1889*, Istorijski institut SANU, Beograd, 2000, 51.

⁴ Vojvodić Mihailo, *Politika Srbije prema Crnoj Gori 1878–1903*, u: *Kralj Nikola — ličnost, djelo i vrijeme*, Međunarodni naučni skup, CANU, Podgorica 1–3. oktobra 1997, knjiga 21, Podgorica, 1998, 65.

⁵ AS, MIDS, PO, F-II, Z/3, D-IV, Pov. br. 1011, Hristić Piroćancu, 29. VII, 2. VIII 1883, u: Arhiv Srbije. Istorija srpske diplomatije. Dokumenta. Poslanstvo Kraljevine Srbije u Londonu, tom I, 1881–1890, priredili: S. Rajak, M. Perišić, D. Ristić, Beograd, 2018, br. 47, 49, str. 86, 88.

Hristić je ukazao da što se tiče britanske štampe, samo su *Morning Post* 7. i 8. avgusta i *Standard* 13. avgusta izvestili svoje čitaoce o ženidbi princa Petra i knjeginje Zorke, ali i o politici srpske vlade. Zanimljiva je ocena komentatora *Morning Posta* da je do promene ruske politike prema Srbiji i dinastiji Obrenović došlo onog trenutka kada se srpski suveren priklonio Austrougarskoj u spoljnoj politici, i da do tada Karađorđevići nisu bili u milosti ruskog dvora i vlade. Takođe, novinar je ukazao da je Petar Karađorđević „najsposobniji i najpopularniji od svih članova svoje familije... a što više uveličava njegovu popularnost među pravoslavnim Srbima, to je ženidba njegova sa princezom iz junačke porodice crnogorske, koja je od vajkada bila avangrada četničkog rata protivu nevernika, i od vajkada uživala zaštitu svete Rusije u tako velikom stepenu“.⁶ Hristić je nekoliko dana kasnije preneo i pisanje dopisnika *Večernjeg standarda* iz Beča, koji je upozorio London da brak između predstavnika dve dinastije označava i svojevrсни rivalitet koji postoji između Austorugarske i Rusije na Balkanu.⁷

Takođe, mnogobrojni izveštaji britanskih diplomata iz Srbije potkrepljuju strahove i sumnje kralja Milana zbog porodičnog povezivanja dinastija Karađorđević i Petrović.⁸ Početkom februara 1883. Sidni Lokok, britanski ministar rezident u Beogradu, obavestio je Forin ofis da su kralj Milan i srpska vlada uznemireni vestima da je knez Petar Karađorđević stigao na Cetinje kako bi od knjaza Nikole zaprosio njegovu ćerku Zorku, što je smatrao zaverom protiv njega, u koju je umešana pored Crne Gore i Rusija. Međutim, takvu zabrinutost nije delio Milan Piroćanac, predsednik srpske vlade.⁹ Sličnim tonom bio je obojen i izveštaj Augustusa Bekera, britanskog vicekonzula u Nišu iz avgusta 1883. Beker je smatrao da je Rusija stajala iza braka princa Petra i knjeginje Zorke, kao i da Petar

⁶ *Isto*, str. 87.

⁷ AS, MIDS, PO, F-IV, K/27, D-V, Hristić Piroćancu, 3/15. VIII 1883, u: Arhiv Srbije. Istorija srpske diplomatije, tom I, 1881–1890, br. 50, str. 90.

⁸ Foreign Office 260/30, Locock to Granville, February 5, 1883. (u daljem tekstu F. O.), F. O. 260/31, W. Kirby Green to Granville, N° 23, February 11, 1883, F. O. 260/31, W. Kirby Green to Granville, N° 65, May 7, 1883, F. O. 260/30, Locock to Granville, N° 28, August 10, 1883, F. O. 260/31, Kirby Green to Granville, N° 26, February 12, 1883, F. O. 260/30, Locock to Granville, N° 29, August 10, 1883.

⁹ F. O. 260/30, Locock to Granville, February 5, 1883.

Karađorđević postaje sve ozbiljniji takmac kralju Milanu koji je postao vrlo nepopularan usled poniznosti prema Austriji i svoje neustavne vladavine.¹⁰

Osamdesetih godina devetnaestog veka zvanični London se veoma interesovao i za česte boravke kneza Petra Karađorđevića u Crnoj Gori, gde se susretao sa knjazom Nikolom, kao i o navodnim intrigama crnogorskog knjaza protiv srpskog kralja, a u korist njegovog zeta. Ovakvi izveštaji su se naročito često pojavljivali tokom 1886. Kralj Milan je optužbe na račun crnogorskog knjaza, ali i Rusije, iznosio često i otvoreno u razgovoru sa stranim diplomatskim predstavnicima u Srbiji. Tako je u razgovoru sa Džordžom Vindhemom, britanskim ministrom rezidentom, 5. jula 1886 izneo tvrdnju da je u Crnoj Gori pripremljena zavera protiv njega, da se knjaz Nikola u Nikšiću susreo sa knezom Petrom, ruskim poslanikom i sveštenikom Milanom Đurićem, da su spremljene jedinice koje treba da pređu iz Crne Gore u Srbiju, kao i da nema sumnje da je uspostavljena komunikacija između zaverenika u Knjaževini Crnoj Gori i jugozapadnim oblastima Srbije da bi se izazvali neredi.¹¹ Vindhem je u svom izveštaju upućenom Forin ofisu primetio da uznemirenost kralja Milana zbog namere Rusije da iskoristi Crnogorce kako bi ga uklonili s prestola i umesto njega doveli kneza Petra postaje sve izraženija.¹²

Širenje infomacija u okruženju kralja Milana da je crnogorski knjaz, a ne njegov zet, stvarni pretendent na srpsku krunu, takođe je često okupiralo pažnju britanskih diplomata. Takve vesti su 1886. godine fabrikovale austrijska diplomatija, a naročito njen predstavnik u Beogradu, grof Rudolf Kevenhiler, koji je sredinom januara te godine u razgovoru sa Vindhemom izneo svoj utisak da je knjaz Nikola ruski kandidat za srpski presto, a ne njegov zet Petar Karađorđević. Kevenhiler je smatrao da su dinastija Obrenović i kralj Milan u prijateljstvu sa Austrijom i da ona neće dozvoliti da srpski tron zauzme crnogorski knjaz.¹³ Iste spekulacije kružile su i tokom 1889. godine. Frederik Sent Džon, britanski poslanik u Beogradu, obavestio je Forin ofis početkom juna da se pronose glasine da će se u slučaju nekih novih događanja stvoriti pokret za rušenje kralja Aleksandra

¹⁰ F. O. 260/31, Baker to Granville, N° 1, August 20, 1883.

¹¹ F. O. 260/39, Wyndham to Rosebery, N° 170, July 5, 1886.

¹² F. O. 260/39, Wyndham to Rosebery, N° 173, July 5, 1886.

¹³ F. O. 105/55, Windham to Salisbury, N° 37, January 16, 1886, F. O. 260/37, Windham to Salisbury, N° 38, January 16, 1886.

Obrenovića i izbora crnogorskog vladara za kralja Srba. Tvrdio je da su se Jovan Ristić, general Sava Grujić i mitropolit Mihajlo saglasili s tim planom, jer je njihova želja bila da se obnovi veliko srpsko carstvo, pri čemu su smatrali da bi personalna unija Srbije i Crne Gore neizbežno vodila apsorpciji teritorije Bosne i Hercegovine.¹⁴ Poslanik Sent Džon je krajem iste godine obavestio London da je razgovarao i sa bivšim kraljem Milanom, koji je izrazio bojazan da u srpskoj skupštini raste antidinastičko raspoloženje koje predvodi sveštenik Milan Đurić, a koji je bio u dobrim odnosima sa crnogorskim knjazom.¹⁵

Ipak, britanske diplomate beležile su i kratkotrajno otopljanje u odnosima između dva suverena, do koga je došlo u vreme srpsko-bugarskog rata 1885. Forin ofis je obavešten da novine sa Cetinja sa simpatijama gledaju na Srbiju u vezi sa srpsko-bugarskim ratom. Takođe, javljalo se i da je Petar Vrbica, sin Mašana Vrbice, poverljivog čoveka knjaza Nikole, stigao u Beograd donoseći poruku svoje vlade za srpsku vladu. Vrbica je imenovan za poručnika srpske vojske i prebačen je u Niš. Vindhem je smatrao da je dolazak Vrbice u Srbiju bio znak prijateljstva između dve države.

Za vreme vladavine Aleksandra Obrenovića odnosi Srbije i Crne Gore, takođe su bili promenljivi, mada je bila primetna želja srpskog vladara da prekine „tradiciju“ loših odnosa iz ranijih vremena, što je takođe beležila britanska diplomatija. Pre susreta dvojice vladara crnogorski vladar je slao u specijalne misije u Beograd svoje poverljive ljude, prvo Gavra Vukovića 1890. godine, a zatim i vojvodu Sima Popovića 1893. godine. O poverljivoj misiji Vukovića zabeležku je sastavio Aleksandar Jovičić, žeran srpskog poslanstva u Londonu, koji je 12. februara 1890. obavestio generala Savu Grujića, predsednika srpske vlade, da je misija Gavra Vukovića u Beogradu imala za cilj predaju svojeručnog pisma crnogorskog kneza srpskim namesnicima, u kome se izražavala zahvalnost Srbiji na bratskoj pomoći koju je ukazala crnogorskim porodicama koje su zbog gladi 1889. godine prešle u Srbiju. Takođe, Vuković je tom prilikom uručio i odlikovanja članovima

¹⁴ F. O. 260/46, St. John to Salisbury, N° 87, June 7, 1889.

¹⁵ F. O. 105/75, St. John to Salisbury, N° 213, November 30, 1889.

namesništva i predsedniku srpske vlade, mada, kako primećuje Jovičić, sama poseta nije imala bitan politički značaj.¹⁶

Impresije o svom susretu sa srpskim kraljem Aleksandrom lično je knjazu Nikoli preneo vojvoda Simo Popović. Popović je imao pozitivno mišljenje o novom srpskom vladaru sa kojim se susreo 23. maja 1893. godine u Beogradu. U svojim *Memoarima* zapisao je da se nakon povratka u Crnu Goru susreo sa knjazom Nikolom Petrovićem kome je detaljno opisao ličnost mladog srpskog kralja. „Bio sam iznenađen, upravo radostan, kada sam vidio, kako je on o svemu dobro upućen. Misli su mu odile lako, riječ mu je vazda napredna. O čemu god se zborilo, nije mu bilo predmet praznog razgovora; o svemu je razmišlja.“¹⁷

Do prvog susreta dvojice vladara došlo je u Petrogradu 1894. na sahrani ruskog cara Aleksandra III. Tada je dogovoreno da se onemoguću međusobna neprijateljska politička propaganda.¹⁸ Sledeći značajan korak ka međusobnom zbližavanju desio se početkom 1896, kada je general Milovan Pavlović kao specijalni izaslanik srpskog kralja boravio na Cetinju kako bi uručio Orden „Svetog Save“ knjazu Nikoli za njegove zasluge u oblasti književnosti, te pripremio teren za posete dva vladara.

Crnogorski knjaz Nikola stigao je u posetu Beogradu 27. juna 1896. godine. Bio je to istorijski događaj u odnosima između dve države. Čitav tok posete i njene rezultate brižljivo su beležili u britanskom poslanstvu u Beogradu. Poslanik Edmund Fejn je priredio 1. jula 1896. opširan izveštaj o poseti. Iz njega saznajemo da su sa crnogorskim vladarom u Beogradu boravili i Gavro Vuković, ministar spoljnih poslova; vojvoda Ilija Plamenac, ministar vojni; vojvoda Simo Popović, ministar prosvete. Knjazu

¹⁶ AS, MIDS, PO, F-I, I/5, D-V, Pov. br. 179, Jovičić Grujiću, 31. I / 12. II 1890, u: Arhiv Srbije. Istorija srpske diplomatije, tom I, 1881–1890, br. 220, str. 399.

¹⁷ Detaljno iznoseći knjazu Nikoli impresije iz razgovora sa kraljem Aleksandrom, Popović je između ostalog napisao i sledeće: „Sasvijem mi se dopao Gospodaru. Simpatičan je i mnogo je jače razvijen, nego što smo o njemu slušali. Pun je života, volje za rad i energije. Iz raznoga razgovora vidio sam mnogo jaču spremu i razvijenost, nego sam očekivao prema njegovim godinama i položaju, u kome se sprema za vladaoca. Iznenadio me je svojim odgovorima na moj govor kada me je primio...“ Popović Simo, *Memoari*, CID, Cetinje — Podgorica, 1995, 350, 353.

¹⁸ Ražnjatović Novak, „Posjeta knjaza Nikole Beogradu 1896. i kralja Aleksandra Cetinju 1897. Godine“, *Istorijski zapisi*, br. 2, godina XXI, knjiga XXV, Titograd, 1968, 201–202.

je priređen srdačan doček, a susreo se i sa bivšom kraljicom Natalijom. Fejn primećuje da su ulice Beograda kojima je prolazila svečana povorka bile ukrašene nacionalnim trobojkama, a hiljade posmatrača, od kojih su mnogi pristigli iz unutrašnjosti, bili su obučeni u nacionalnu nošnju i srdačno su pozdravljali dolazak knjaza koji je bio obučen u tradicionalnu crnogorsku nošnju.

Knjaz Nikola je tom prilikom obišao Veliku školu, muzej, nacionalnu biblioteku, Vojnu akademiju, fabriku duvana i nacionalnu banku. U njegovu čast dvanaest mladića otpevalo je crnogorsku himnu. Zajedno sa kraljem Aleksandrom i kraljicom Natalijom crnogorski suveren je obišao i Topčider, gde je doživeo ovacije naroda. Poslednjeg dana posete, 30. juna, posetio je i Banjicu, gde je održana vojna parada pešadije i artiljerije.¹⁹ Knjaz se susreo i sa mitropolitom Mihailom, Jovanom Ristićem, kao i sa Nikolom Pašićem. Sumirajući rezultate ove posete, diplomata Findlej je napomenuo da je poseta knjaza naišla na veliko interesovanje štampe i stranih dopisnika koji su tom prilikom doputovali u Beograd, kao i da je crnogorski knjaz oduševio srpski narod. Njegova snažna figura i crnogorska nacionalna nošnja naišli su na topao prijem.²⁰

Sledeći korak u međusobnom približavanju desio se aprila 1897, kada je general Jevrem Velimirović postao prvi opunomoćeni ministar i izvanredni poslanik Srbije u Crnoj Gori (prvi put zvanično su uspostavljeni redovni diplomatski odnosi dve zemlje). Takođe, veoma je važna i poseta kralja Aleksandra Cetinju od 3. do 5. maja 1897. Srpski kralj je srdačno dočekan na Cetinju, a u njegovu čast izvršena je smotra dva bataljona crnogorskih trupa.²¹ Tom prilikom je obišao Djevojački institut, Bolnicu knjaz Danilo I, Dječiji dom. O poseti su detaljno izveštavali Robert Kenedi, britanski ministar rezident na Cetinju, i Edmund Fejn. Prema izveštaju Fejna, susret na Cetinju protekao je u srdačnoj atmosferi. Inače, Fejn je uočio da su se o pitanju Makedonije Srbija i Crna Gora uvek razumele i radile zajedno u Carigradu. Pretpostavio je da su dva vladara svoj susret iskoristila

¹⁹ F. O. 105/113, E. Fain to Salisbury, N° 45, July 1, 1896, F. O. 260/68, Findlay to Salisbury, N° 45, July 1, 1896.

²⁰ F. O. 260/68, Findlay to Salisbury, N° 46, July 9, 1896, F. O. 260/68, Findlay to Salisbury, N° 47, July 10, 1896.

²¹ F. O. 260/70, Kennedy to Salisbury, N° 10, March 31, 1897, F. O. 260/70, Kennedy to Salisbury, N° 10, May 7, 1897.

da razgovaraju upravo o Makedoniji i osmišljavanju zajedničke akcije protiv bugarske propagande na tom području.²²

Odnosi Srbije i Crne Gore opet su pogoršani 1899, kada je Srbija izrazila sumnju u umešanosti knjaza Nikole u Ivandanjski atentat, što je aprila 1899. dovelo do povlačenja pukovnika Aleksandra Mašina, srpskog poslanika sa Cetinja, i prekida diplomatskih odnosa.²³ U Srbiji se nije sa simpatijama gledalo ni na ponovne aspiracije knjaza Nikole na srpski presto, do kojih je došlo posle 1902, nakon sve izvesnije činjenice da kralj Aleksandar Obrenović neće moći da ima naslednika. Zanimljivo je da je Džordž Bonham, britanski poslanik u Beogradu, krajem novembra 1901. ipak primetio da je došlo do kratkotrajnog poboljšavanja u međusobnim odnosima, a dokaz za to je video u slanju pukovnika Vasilija Antonića za srpskog poslanika na Cetinje.²⁴

Majski prevrat 1903. i smena dinastija u Srbiji definitivno je zatvorila priču o aspiracijama knjaza Nikole na srpski presto, ali su odnosi dve države ponovo pogoršani 1904. novim optužbama na račun crnogorskog vladara.²⁵ Senzacionalistička štampa u Srbiji ga je, između ostalog, optuživala da je umešan u smrt bivšeg ministra pravde, što su svi iole ozbiljniji listovi odbacili. Stvar je iskomplikovana glasinama da kraljica Natalija namerava da svoje interese u pogledu nasleđa ubijenog kralja Aleksandra prenese na princa Mirka Petrovića. Ovakve tvrdnje odbacio je britanski poslanik Vilfred Tesidžer, koji je smatrao da su te insinucije isfabrikovane u inostranstvu s namerom da se ojača pozicija srpske vlade.²⁶

Srpsko-crnogorski odnosi su dostigli najnižu tačku za vreme Bombaške afere 1907. godine, o čemu se takođe izveštavalo u Londonu. U svom prvom izveštaju nakon izbijanja afere britanski poslanik Džejms Vajthed preneo je vesti da su u zaveru protiv crnogorskog vladara umešani i srpski građani.²⁷ Međutim, već nekoliko dana kasnije tvrdio je da ni srpska vla-

²² F. O. 105/117, E. Fain to Salisbury, N° 42, May 12, 1897.

²³ Vojvodić Mihailo, *Srbija u međunarodnim odnosima krajem XIX i početkom XX veka*, SANU, Beograd, 1988, 248.

²⁴ F. O. 105/138, Bonham to Lansdowne, N° 150, November 21, 1901.

²⁵ Rakočević Novica, „Odnosi Crne Gore i Srbije 1903–1919“, vidi u: *Crna Gora u međunarodnim odnosima*, Istorijski institut SR Crne Gore, Titograd, 1984, 89.

²⁶ F. O. 105/153, Thesiger to Lansdowne, N° 85, November 14, 1904.

²⁷ F. O. 371/328, Whitehead to Grey, N° 85, November 14, 1907.

da, ni srpski građani nemaju udela u toj stvari.²⁸ Odbijanje srpske vlade da kazni dva crnogorska studenta koje su crnogorske vlasti optužile da su povezani sa organizacijom zavere za ubistvo knjaza Nikole još više je iskomplikovalo međusobne odnose. Krajem februara 1908. Vajthed je izveštavao da nesporazumi između Srbije i Crne Gore, koji su nastali zbog zavere protiv knjaza Nikole, nisu u potpunosti nestali.²⁹

Suđenje učesnicima Bombaške afere izazvalo je posebno interesovanje britanske diplomatije. Vajthed je izvestio Edvarda Greja, šefa Forin ofisa, 28. maja 1908. da se u Beogradu pažljivo prati sudski proces i da je srpska vlada poslala Svetozara Ristića, zamenika šefa Pres biroa da prati suđenje.³⁰ Izricanje kazni optuženima u procesu uzbunilo je srpsku javnost. Vajthed je zabeležio 13. jula da su oštre kazne naišle na žestoke reakcije u Beogradu. Preneo je pisanje srpske štampe da je na suđenju izneto niz kleveta protiv srpske vlade i dinastije, ali je zaključio da je opšte mišljenje javnog mnjenja u Evropi, i posebno u slovenskim zemljama, da je predsednik crnogorske vlade Lazar Tomanović suđenjem diskreditovao sebe, a da je Srbija iz suđenja izašla bez kompromitacije.³¹

Za vreme Aneksione krize opet dolazi do poboljšavanja u odnosima između dve države. I u Crnoj Gori kao i u Srbiji aneksija je izazvala talas nezadovoljstva, a crnogorski knjaz i vlada su izdali proglas o aneksiji koja je smatrana povredom odluka Berlinskog kongresa.³² Talas demonstracija zahvatio je Cetinje i skoro sve ostale gradove u Crnoj Gori. Aneksija je pomirila Beograd i Cetinje. Srpski poslanik Jovan Jovanović se 12. oktobra vratio u Crnu Goru, a knjaz je prepustio Srbiji vođenje akcije na međunarodnom planu u vezi sa aneksijom.³³

Boravak srpske delegacije predvođene princom prestolonaslednikom Aleksandrom na proslavi jubileja crnogorskog vladara avgusta 1910. naišao

²⁸ F. O. 371/328, Whitehead to Grey, N° 87, November 28, 1907.

²⁹ F. O. 371/520, Whitehead to Grey, N° 12, February 24, 1908.

³⁰ F. O. 371/520, Whitehead to Grey, N° 33, May 28, 1908.

³¹ F. O. 371/520, Whitehead to Grey, N° 47, July 13, 1908.

³² Vukčević Luka, „Stav knjaza Nikole prema aneksiji Bosne i Hercegovine 1908“, u: *Kralj Nikola — ličnost, djelo i vrijeme*, Međunarodni naučni skup, CANU, Podgorica, 1–3. oktobra 1997, knjiga 21, Podgorica, 1998, 250; Jovanović Radoman, „Stav Crne Gore prema aneksiji Bosne i Hercegovine“, *Istorijski zapisi*, godina XVI, knjiga XX, sv. 1, Titograd, 1963, 91–93; Knežević Saša, *Velika Britanija i aneksiona kriza*, Grafo Crna Gora, Podgorica, 2005, 77.

³³ Jovanović Radoman, nav. delo, 120.

je na pozitivan odjek u Crnoj Gori, ali odnosi dve države i dve dinastije nisu ni tada unapređeni. Od početka aktuelizovanja ovog pitanja Velika Britanija je iz Beograda dobijala procene svojih diplomatskih predstavnika da suveren Srbije sigurno neće prisustvovati svečanostima na Cetinju. Džejms Vajthed je 13. juna izvestio Greja da smatra da kralj Petar neće ići u Crnu Goru i da će poslati princa prestolonaslednika Aleksandra kao svog izaslanika.³⁴ I britanski poslanik na Cetinju Anri Bomon tvrdio je da je dolazak kralja Petra na Cetinje neizvestan.³⁵ U međuvremenu, u Beogradu su se pojavile brojne spekulacije oko prisustva srpskog vladara na svečanostima na Cetinju. U tom smislu Vajthed je razgovarao sa Milovanom Milovanovićem, srpskim ministrom inostranih dela, koji mu je rekao da će Srbija poslati predstavnika na obeležavanje jubileja i da ako kralj Petar ne ode, biće poslat princ Aleksandar, kao i da će možda on biti (Milovanović) u pratnji kako bi se svečanosti dalo ne samo familijarno, već i političko obeležje.³⁶

Odluka crnogorske skupštine da proglasi Crnu Goru za kraljevinu, a Nikolu Petrovića za kralja, još više je unela razdor u odnose dve države i otklonila tračak nade da će Petar Karađorđević doći u Crnu Goru. Diplomata Barklej je izvestio Forin ofis krajem jula 1910. da se zvanični srpski krugovi nisu izjašnjavali povodom odluke knjaza Nikole da se proglasi za kralja, ali da vlada uvređenost zbog te odluke. Barklej je zabeležio da je srpski kralj gajio nadu da će se Srbi jednog dana ujediniti pod njegovom krunom, ali da formiranje druge srpske kraljevine čini ostvarivanje te ideje problematičnom. Smatrao je da će kralj poslati prestolonaslednika Aleksandra na proslavu jubileja, ali da u njegovoj pratnji neće biti ni premijer, ni ministar spoljnih poslova.³⁷ I zaista, na Cetinje su 20. avgusta otputovali princ prestolonaslednik Aleksandar sa delegacijom u kojoj su bili: general Stepanović, majori Jovanović i Nedić, kapetani Bošković i Janković, privatni kraljev sekretar. Kralj Petar je povodom jubileja doneo odluku o unapređenju knjaza Nikole u rang generala srpske vojske, princa

³⁴ F. O. 371/982, Whitehead to Grey, N° 44, June 13, 1910.

³⁵ Tridveć Dzon, *Soko i orao. Crna Gora i Austro-Ugarska 1908–1914*, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica, 2005, 68.

³⁶ F. O. 371/982, Whitehead to Grey, N° 46, June 23, 1910.

³⁷ F. O. 371/982, Colville Barclay to Grey, N° 58, August 4, 1910.

Danila u čin pukovnika, princa Mirka u čin majora, a princa Petra u drugog poručnika.³⁸

Odnosi dve zemlje ponovo su se našli na iskušenju tokom balkanskih ratova. Iako bliski kao saveznici na početku rata, tokom Skadarske krize međusobni odnosi su ponovo dospeli u iskušenje. Britanska vlada je tih kritičnih meseci naročitu pažnju poklanjala ponašanju Srbije koja se nalazila u vrlo nepovoljnoj poziciji, razapeta između obaveza prema Crnoj Gori i opasnosti da zbog ishitrenih poteza izgubi teško stečene teritorijalne dobitke (Peć, Prizren, Debar). Inače, Edvard Grej je od početka Skadarske krize slao signale u Beograd da je ambadorska konferencija rešila pitanje albanskih granica, kao i da će Skadar pripasti Albaniji i da zato ne treba ulaziti u bespotrebnu avanturu jer će dalje žrtve oko toga grada biti uzaludne.³⁹ U tom smislu vršen je i pritisak na Nikolu Pašića s kojim je u nekoliko navrata razgovorao i Ralf Pedžet, britanski poslanik u Beogradu, tražeći da Srbija povuče trupe iz Skadra i da od Crne Gore zatraži da popusti u vezi sa skadarskim pitanjem, što je on i učinio, ali u prvi mah bez uspeha.⁴⁰ Međutim, da bi odobrovoljili London i Beč, Pašić je od srpske vojske početkom aprila 1913. zatražio da obustavi napad na Skadar i da počne da se povlači.⁴¹ Znajući da je cena za dobijanje Đakovice prihvatanje austrijskog zahtev oko Skadra, Pašić je smatrao da zbog toga ne treba suviše „zalegati“ za odbranu crnogorskog prava na taj grad. Jedan od razloga bila je i pomorska blokada obale od Bara do ušća Drima, koju su izvele velike sile. Inače, iskusni Artur Nikolson, državni podsekretar u Forin ofisu, tih je dana crnogorskom poslaniku u Londonu Jovi Popoviću dobronamerno uputio savet da njegova država prihvati odluku velikih sila o Skadru jer i u slučaju da Skadar padne u ruke Crnogoraca, na kraju će morati da se priklone volji Evropljana i napuste grad, što su oni odbijali.⁴²

Ralf Pedžet je shvatio namere Pašića i u tom smislu sredinom aprila 1913. obavestio Greja da je potpuna i iznenadna promena u stavu srpske vlade nastala zbog toga što je Pašić uvek bio mlak prema pomaganju Crne Gore i veoma uznemiren kako da nađe izlaz i izbegne tešku poziciju,

³⁸ F. O. 371/982, Colville Barclay to Grey, N° 60, August 22, 1910.

³⁹ AS, MIDS, PO, 1913, F-XII, D-IV, Pov. br. 1286, S. Grujić MID-u, 18. III 1913.

⁴⁰ B. D, vol. IX, part II, N° 774, R. Paget to E. Grey, April 1, 1913, 630–631.

⁴¹ AS, MIDS, PO, 1913, F-XII, D-V, Pov. br. 1446, N. Pašić S. Grujiću, 29. III 1913.

⁴² Tridvej Dzon, nav. delo, 150.

odnosno potvrdi želje sila. Njegov izgovor da ne može da napusti saveznike, jer bi to bilo nespojivo sa srpskom čašću, bio je upućen javnom mnjenju u Srbiji i Crnoj Gori. Pedžet je smatrao da Pašić nije radio u interesu očuvanja crnogorske dinastije, već da je naprotiv činio sve da ona padne i da dođe do sjedinjenja dve države.⁴³ Nakon pritisaka koji su dolazili sa raznih strana, a posebno iz Beča i Londona, Pašić je maja 1913. zatražio od crnogorskih vlasti da se povuku iz Skadra. Crna Gora je istog dana izjavila da Skadar predaje u ruke silama bez ikakvih uslova. Time je završena Skadarska kriza.

Nakon Balkanskih ratova aktuelizovalo se pitanje čvršćeg državnog povezivanja Srbije i Crne Gore, uz poštovanje principa ravnopravnosti dinastija i država, o čemu su takođe pisale britanske diplomate. Pregovori o „realnoj uniji“ između dve države vođeni su u proleće 1914. godine u Beogradu. Srpsku stranu predvodio je Nikola Pašić, a ispred Crne Gore delegat u komisiji koja je trebalo da pripremi nacrt sporazuma o „čvršćem povezivanju“ Srbije i Crne Gore bio je Lazar Mijušković koji je novembra 1913. godine određen za poslanika Crne Gore u Beogradu.⁴⁴ Međutim, atentat u Sarajevu i izbijanje Velikog rata otvorio je sasvim nova pitanja i dve države se se suočile sa svim strahotama rata i razaranja.

Britanska politika se u skladu sa postulatima svoje balkanske politike krajem 19. i na početku 20. veka naročito zanimala za razvoj srpsko-crnogorskih odnosa koji su u tom razdoblju imali uzajmne faze uspona i padova. Za nju je pod presudne važnosti bilo onemogućavanje stvaranje jedne velike slovenske države čiji bi stub činile Srbija, Crna Gora, Bugarska i koja bi postala opasno oruđe u rukama Rusije, a koju bi ona mogla da iskoristi za ugrožavanje Carigrada, moreuza, a samim tim i najvažnije britanske kolonije Indije.

⁴³ B. D, vol. IX, part II, N° 841, R. Paget to E. Grey, April 12, 1913, 681–682.

⁴⁴ Rakočević Novica, *Odnosi Srbije i Crne Gore*, 98–100.

IZVORI

- [1] Arhiv Srbije. Istorija srpske diplomatije. Dokumenta. Poslanstvo Kraljevine Srbije u Londonu, tom I, 1881–1890, priredili: S. Rajak, M. Perišić, D. Ristić, Beograd, 2018.
- [2] Arhiv Srbije, Ministarstvo inostranih dela, Političko odeljenje.
- [3] Arhiv Srbije, Mikrofilmoteka, Foreign Office, 105/55, 75, 113, 117, 138, 153; 260/30, 31, 37, 38, 39, 46, 68, 70: 371/328, 520, 982.

LITERATURA

- [4] Vojvodić Mihailo, „Politika Srbije prema Crnoj Gori 1878–1903“, u: *Kralj Nikola — ličnost, djelo i vrijeme*, Međunarodni naučni skup, CANU, Podgorica, 1–3. oktobra 1997, knjiga 21, Podgorica, 1998, 65–79.
- [5] Vojvodić Mihailo, *Srbija u međunarodnim odnosima krajem XIX i početkom XX veka*, SANU, Beograd, 1988.
- [6] Vukčević Luka, „Stav knjaza Nikole prema aneksiji Bosne i Hercegovine 1908“, u: *Kralj Nikola — ličnost, djelo i vrijeme*, Međunarodni naučni skup, CANU, Podgorica, 1–3. oktobra 1997, knjiga 21, Podgorica, 1998, 249–256.
- [7] Jovanović Radoman, „Stav Crne Gore prema aneksiji Bosne i Hercegovine“, *Istorijski zapisi*, godina XVI, knjiga XX, sv. 1, Titograd, 1963, 91–121.
- [8] Knežević Saša, *Velika Britanija i aneksiona kriza*, Grafo Crna Gora, Podgorica, 2005.
- [9] Popović Simo, *Memoari*, CID, Cetinje — Podgorica, 1995.
- [10] Ražnatović Novak, „Politički odnosi Crne Gore i Srbije u XIX vijeku“, u: *Crna Gora u međunarodnim odnosima*, Istorijski institut SR Crne Gore, Titograd, 1984, 73–88.
- [11] Ražnatović Novak, „Posjeta knjaza Nikole Beogradu 1896. i kralja Aleksandra Cetinju 1897. godine“, *Istorijski zapisi*, br. 2, godina XXI, knjiga XXV, sv. 2, Titograd, 1968, 197–224.
- [12] Rakočević Novica, „Odnosi Crne Gore i Srbije 1903–1919“, u: *Crna Gora u međunarodnim odnosima*, Istorijski institut SR Crne Gore, Titograd, 1984, 89–104.
- [13] Raspopović Rade, *Diplomatija Crne Gore 1711–1918*, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica, 1996.
- [14] Rastović Aleksandar, *Velika Britanija i Srbija 1878–1889*, Istorijski institut SANU, Beograd, 2000.
- [15] Tridveć Džon, *Soko i orao. Crna Gora i Austro-Ugarska 1908–1914*, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica, 2005.

Aleksandar RASTOVIĆ

SERBIA NAD MONTENEGRO AT THE CROSSROAD OF THE 19TH AND THE
BEGINNING OF THE 20TH CENTURY — THE BRITISH PERCEPTION

Summary

This work is dedicated to the British perceptions of the relationships between Serbia and Montenegro at the crossroad of the 19th and the beginning of the 20th century. By the reports of the British diplomats and consuls in the Belgrade and Cetinje the relationships between two countries after the Berlin Congress and the beginning of the World War the First had passed through different phases and predominately had been much more worse than in good terms. Mutual diplomatic relations were complicated a few kind of problems: dynasty question, type, manner and conditions of the process of unification of the Serbian nation, mutual interference in the internal political situation, national-educational-religious work and mission in the Ottoman Empire, The Annexation crisis, the Balkan wars, the question of the unification and the creation of the political union between two states. However dynasty question was predominately complicated mutual relationships. The king of Serbia Milan Obrenović continually accused ruler of the Montenegro Nikola I Petrović for the pretensions on the Serbian throne and with regard to achieve this abuse his brother in law prince Petar Karađorđević.

Key words: *Great Britain, Karadjordjević dynasty, Montenegro, Nikola I Petrović, Obrenović dynasty, Serbia*